

Н.І. ТКАЧЕНКО,
О.В. ЛЕТУЧА, к.е.н., доцент,
Національна металургійна академія України

МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Неоднозначність результатів реформування економіки України вимагає, в першу чергу, від економічної науки нових знань, які б могли бути практично застосовні в умовах трансформаційної економіки для вирішення цілої низки актуальних проблем, у тому числі визначення додаткових джерел надходжень до Державного бюджету України з урахуванням та взаємоузгодженням цілей та економічних інтересів, з одного боку, держави як власника надр, з іншого боку – господарюючих суб'єктів (орендарів). В умовах дефіциту науково обґрунтованих положень, які спрямовано на вирішення вище означених запитань, характерних для створення генетичної парадигми розвитку та функціонування поліморфної системи відносин власності та підсистем доходоформування та доходотримання, першочерговим є вирішення питань відносно техніко-економічної складової трансформаційно залежної системи з вирішенням запитань відносно створення й обґрунтування можливості їх впровадження в практику господарювання.

У загальному розумінні, рента – це доход, який повинен отримувати власник землі (надр). Ринкова трансформація української економіки, передбачаючи перерозподіл власності та перехід до різноманіття її форм, з органічною науковообґрунтованою та адекватною системою взаємодії державного регулювання та ринкового саморегулювання, не передбачає вирішення питань відносно перерозподілу створеної ренти. Діючі законодавчі акти закріплюють право власника природних ресурсів на отримання плати від їх використання, але існуючі підходи до встановлення розмірів та вилучення цієї плати зводять її до платежів фактично податкового характеру.

Дослідники класичного та неокласичного напрямів економічної думки досить суттєву увагу приділяють проблемам теоретичного обґрунтування наступних видів рент: абсолютної, диференційної, земельної, натуральної, фіксованої, довічної, фінансової, економічної, політичної тощо. Найбільш широке визначення ренти розробив С. Мочерний; за його думкою “рента – особливий вид стабільного доходу, отриманого від капіталу, землі, майна, цінних паперів тощо, не пов'язаного з підприємниць-

кою діяльністю...”[1, с.195].

Об'єктом даного дослідження виступають: процеси виробничого надвикористання в межах суспільного відтворення в трансформаційній економіці України. Предметом дослідження є: теоретичні та методико-прикладні питання реалізації рентних відносин у процесі надвикористання між державою та економічними суб'єктами як фактор підвищення екологічної ефективності національної економіки.

Проблемам вивчення економічного механізму надкористування в Україні приділяють увагу як вітчизняні, так і закордонні фахівці: В. Міщенко[5], Т. Решетілова[4], Б. Данилішин[5], Д. Львов, В. Орлов, Ю. Немерюк та інші. Основний вектор наукової думки спрямований на розробку шляхів рентовилучення з урахуванням національної специфіки.

Але досить часто розробки носять суто теоретичний характер та автори, починаючи розгляд рентних відносин в природокористуванні або надкористуванні, приділяють багато уваги створенню політичної ренти або ренти від лоббіювання інтересів [3]. Безсумнівною є існування політичної ренти за умов так званої “рентоорієнтовної поведінки”, але важливим є факт постійного існування диференціації в природничих характеристиках залучених до процесу промислового використання надр.

Метою даної роботи є визначення техніко-економічних складових рентних відносин у надкористуванні, розробка пропозицій щодо впровадження рентних відносин у практику господарювання з урахуванням специфіки регулювання еколого-економічних процесів в Україні.

На підставі розгляду процесів рентогенерації (доходоформування) в гірничовидобувній галузі доцільним стає проведення аналізу дії складових чинників з точки зору різних позицій: економічних, соціальних, політичних, юридично-правових, психологічних, ідеологічних, релігійних тощо. Найчастіше рентні відносини розглядаються в теоретико-економічному та юридичному контексті. Юридично-правова складова однобічно висвітлює питання віднос-

© Н.І. Ткаченко, О.В. Летуча, 2007

но вилучення платні як несуперечне право власника надр на її отримання тільки на підставі власності на корисні копалини, а також торкається проблем розподілу прав та обов'язків суб'єктів рентних відносин.

Вирішення проблеми введення плати за розробку та використання родовищ корисних копалин необхідно проводити в широкому контексті, оскільки потрібним є розгляд з точки зору урахування економічних інтересів суб'єктів та існуючих між ними економічних відносин, які мають під собою не тільки соціальний, але й природничий базис.

Потрібно акцентувати увагу на тому, що без урахування природничого базису неможливо ставити питання відносно доцільності впровадження рентних відносин у практику господарювання. Тому для розробки адекватного механізму вилучення ренти слід зосередити увагу на першочерговій складовій рентних відносин – природно-техніко-економічній. Оскільки лише всебічний та комплексний аналіз глибинної суті процесу рентоутворення та рентовилучення допоможе адаптувати теоретичне підґрунтя до сучасних умов трансформаційних змін, які мають місце в Україні, то при більш глибинному розгляді суті рентних відносин слід також зосереджувати увагу на таких аспектах, як соціально-економічні, організаційно-економічні та аспекти правового характеру.

Необхідність подолання еколого-економічної кризи в Україні та зменшення її негативних наслідків активізують процес переходу від споживацької моделі екстенсивного природокористування до моделі сталого екологічного соціально-економічного розвитку. Це у свою чергу потребує всебічного дослідження еколого-економічних суперечностей, а також обґрунтування рекомендацій щодо їх розв'язання. Водночас результативність переходу національної економіки на екологічно виважений, сталий шлях розвитку визначається оптимізацією діючих вітчизняних механізмів природокористування (надрокористування) та пристосуванням їх до механізмів глобальної екологічної експансії, гармонізації життєдіяльності суспільства у навколишньому середовищі.

Теоретико-методологічними засадами дослідження еколого-економічних процесів є теорії функціонування еколого-економічних систем, еколого-економічної рівноваги, екологічного менеджменту, концепції еколого-збалансованого стійкого розвитку, теорія рентних відносин тощо. Теоретичною основою формування механізму плати за використання приро-

дних ресурсів може служити теорія диференційної ренти, яка була розроблена для умов сільськогосподарського виробництва, але за умови її доповнення теоретичними положеннями, які будуть враховувати специфічність існування рентних відносин в гірничовидобувній та збагачувальній сферах, має право на існування. Застосування базових теоретичних положень диференційної ренти в сільському господарстві для умов гірничорудної промисловості стає можливим на підставі єдності умов, причин та джерел виникнення ренти. Лише на підставі комплексної оцінки вищеназаних положень можливим стає або стверджувальна, або негативна відповідь щодо існування ренти.

Таким чином, однобічний розгляд властивостей природних ресурсів не дозволяє визначити плату за них, оскільки вони мають специфічні моменти в походженні та існуванні, оскільки не є продуктом праці людей, тому не мають вартості й ціни. Визначення економічного змісту в питаннях існування та необхідності впровадження рентних відносин потребує комплексного розгляду. Так, будь-який природний ресурс має споживчу вартість, яка реалізується в процесі видобування, переробки й використання. Об'єктивно існуюча розбіжність компонентної віддачі на різних задіяних гірничих ділянках, по-перше, не піддається покращенню, тобто умови природного характеру носять константний характер, а по-друге, має властивості невідтворювальності та лімітованості.

Детальне дослідження щодо компонентного багатства в гірничовидобувній сфері можливо на підставі наступних показників природничо-компонентної родючості:

- 1) вміст активного компонента в руді;
- 2) розмір (сила) пласта;
- 3) об'ємна маса руди в масиві;
- 4) середній розмір покриваючих пород;
- 5) експлуатаційні запаси;
- 6) глибина розташування пласта з вмістом активного компонента від поверхні та інші.

Наведений перелік природничих характеристик не претендує на безумовну повноту, але дає змогу зробити первинний аналіз відносно вирішення питання доцільності використання даного конкретної гірничої ділянки та можливість попередньої оцінки витрат на неї. Розбіжність в наведених показниках обумовлює можливість та необхідність проведення диференціювання ділянок з точки зору природничо-компонентного багатства. Безсумнівним є той факт, що в першу чергу до розробки та використання залучатимуть найліпші ділянки, а лише потім, за умов існування незадоволеного попи-

ту на рудні матеріали на ринку, будуть вводиться в експлуатацію ділянки з гіршими природними характеристиками, оскільки лише за таких умов поведінку виробника можливо назвати раціональною.

Слід зазначити, що на найліпших ділянках при введенні в експлуатацію гірших ділянок та при реалізації продукції на ринку з'являється додатковий дохід – диференційна рента І, яка виникає лише завдяки природним факторам та не залежить від розміру використаного капіталу та терміну орендного договору.¹ Для природо-експлуатуючого сектора характерною особливістю є стабільність у часі означеної диференціації, оскільки неможливим є відтворення якісної складової кращої ділянки. Тому й доходна складова за інших рівних умов є відносно стабільною в часі,² оскільки віддача від природного ресурсу є незмінною. Однак диференційна рента І виникає лише за умов використання гірничої ділянки за призначенням. Отримання диференційної ренти І власником надр – орендодавцем є відносно постійним у часі, оскільки лише за умов видобутку всієї природнообумовленої кількості корисного компонента на заданій ділянці рентогенерація повністю припиняється. У процесі видобування та збагачення корисних копалин на диференційованих за природними умовами ділянках виникає необхідність вдосконалення техніко-технологічної компоненти процесу виробництва, яке можливе лише завдяки додатковим інвестиційним залученням капіталу. Інтенсифікація використання гірничої ділянки з боку орендаря призводить до необхідності послідовних додаткових вкладень капіталу, віддача від яких призводить до виникнення диференційної ренти ІІ.

Проведення додаткових вкладень капіталу забезпечить власнику вкладеного капіталу (орендарю) – диференційну ренту ІІ, яка також виникає лише за умов використання гірничої ділянки за призначенням.

Якщо власник надр – орендодавець отримує дохід у вигляді диференційної ренти І постійно, то термін отримання доходу орендарем у вигляді диференційної ренти ІІ лімітований

орендною угодою. Строки її мають вплив на повноту привласнення диференційної ренти ІІ. Лише за умов використання довгострокової оренди диференційна рента ІІ може бути привласнена орендарем у повному обсязі. При виконанні короткотермінової та середньострокової угод з приводу оренди диференційна рента ІІ частково привласнюється орендарем, а частково – орендодавцем, тобто власником надр. Проведення точного розрахунку можливе на підставі кількості освоєного капіталу на ділянці та терміну орендної угоди.

Більш глибокий рівень проведення аналізу відносно отримання рентного доходу від послідовних капіталовкладень дає нам змогу зробити висновок відносно необхідності їх розмежування не тільки за абсолютною кількістю вкладеного капіталу, але й з точки зору його якості та узгоджених дій щодо тривалості його використання. Невірним є твердження відносно ренти як “незаробленого доходу”, бо він потребує вкладання ще й підприємницької складової, оскільки більш приємні природні умови створюють лише передумови для рентоотримання. Таким чином, отримання диференційної ренти ІІ стає можливим завдяки єдності двох умов – необхідної та достатньої. Необхідною умовою отримання диференційної ренти ІІ є додаткові капіталовкладення, а достатньою – існування підприємницької активності з боку власника капіталу на основі всебічного аналізу не тільки можливих альтернативних шляхів капіталовкладень, але й аналізу порогу їх ефективності. Прийняття рішень на основі висновків проведеного аналізу, за кількісними показниками, дає змогу орендареві зорієнтуватися в їх доцільності та в оптимальному співвідношенні кількості вкладених грошей з отриманим ефектом.

Існуюча система рентогенерації в Україні не призвела до виникнення системи рентовилучення та рентоотримання. Оскільки розробка основних теоретичних положень повинна бути адаптованою до сучасних економічних умов та враховувати їх динамічність, то слід в першу чергу приділяти увагу власності на надра в Україні, яка належить державі. Таким чином, отримання диференційної ренти І – прерогатива держави та її скарбниці – Державного бюджету України, а отримання диференційної ренти ІІ – активного господарюючого суб'єкта. Таким чином, сучасні питання відносно дослідження ринкової трансформації з приводу реалізації права власності на надра та взаємодії орендодавця – держави (макрорівень) та орендаря – гірничо-збагачувального комбінату (мікрорівень)

¹ Розгляд проблеми рентогенерування та рентовилучення можливо проводити при наступних абстракціях: власник надр не займається видобуванням корисних копалин самотужки, а виступає в ролі орендодавця; безпосередньо виробничо-господарською діяльністю на ділянках займаються орендарі.

² За умов стабільної ринкової ситуації.

доцільно, на нашу думку, аналізувати в контексті взаємодії мікро- та макрорівня в існуючому бізнес-середовищі. При розгляді означеної системи можливим стає аналіз впливу змін у бізнес-середовищі на кількість отриманих рентних доходів на підставі ринкової діагностики та прогнозування з можливістю виходу на кількісну оцінку на підставі конкретної методики розрахунку рентних платежів.

Водночас із перетворенням відносин власності виникає необхідність у формуванні системи взаємодії різних власників – надр, капіталу, підприємницької активності, робочої сили. Цей процес повинен враховувати, по-перше, трансформаційну складову української економіки, а вже потім вирішувати наступні питання: 1) визнавати спільні та особові риси в поведінці контрагентів ринкових відносин з приводу отримання та перерозподілу рентних надходжень з урахуванням специфічності розробки різних за технічними характеристиками ділянок; 2) проводити процес формування ефективного для суспільства власника, який, в свою чергу, буде зацікавлений в ініціюванні, адаптуванні та впровадженні рентних відносин в практику господарювання; 3) формувати систему вирішення протиріч з приводу кількісної складової рентних платежів з урахуванням економічних інтересів суб'єктів тощо.

Отже, однією з особливих проблем формування національної системи рентних відносин в гірничорудній промисловості України на сучасному етапі є створення необхідних та достатніх умов для ефективного функціонування економічних відносин на підставі сукупності оптимізації проблем техніко-економічного, технологічного, природно-економічного та мотиваційного характеру. Для вирішення означених проблем необхідним є створення методичного підґрунтя з комплексним теоретичним обґрунтуванням необхідних адаптаційних моментів при створенні системи «рентоплатник-рентоотримувач», яка враховуватиме правовий статус надр в Україні. Слід також зазначити, що з точки зору не лише теоретичного, але й

практичного аспекту невід'ємною складовою в прийнятті рішення відносно доцільності впровадження рентних відносин у практику господарювання є скорочення трансакційних витрат на вирішення питань прикладного характеру. Особливої уваги науковців заслуговує проблема державно-інституційного супроводження рентних відносин, на підставі якого необхідним є проведення розгляду проблем вилучення ренти з урахуванням низки проблем соціального, політичного, економічного характеру. Перспективним напрямком подальших досліджень є також вивчення досвіду рентоотримання в світовій практиці господарювання, розподілу та перерозподілу рентних потоків. Отже, використання зазначених методологічних підходів відкриває конструктивний шлях наукового аналізу сутності та механізму реалізації рентних відносин як фактору підвищення екологічної ефективності національної економіки.

Література.

1. Економічна енциклопедія./У 3-х томах. Відпов. ред. С. В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 3.– 952 с.
2. COLLINS: Словарь по экономике. – СПб: Экономическая школа, 1998. – 752 с.
3. Булеев И.П., В.И. Коновалюк. Рентные отношения в переходной экономике.//Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2003. – Выпуск 80. – С.37-40.
4. Решетилова Т. Б. Сравнительный анализ специальных методов регулирования деятельности предприятий по недропользованию. // Научный вестник НГУ. – 2003. – № 5. – С. 92-98.
5. Данилишин Б., Міщенко В. Реформування відносин власності на природні ресурси.//Економіка України. – 2003. – № 9. – С. 34-42.

Статья поступила в редакцию 02.01.2007